

Буюк саркарда, Ахамонийлар империясининг асосчиси, энг буюк форс шохларидан бири.
(милоддан аввалги 593 йил - милоддан аввалги 530 йил)

Буюк Ахамонийлар империясига асос солган Кирнинг болалиги ва ёшлиги хакида бир нечта карама-карши далиллар мавжуд. Буюк Кирнинг таржимаи холи тез орада афсоналар билан тўлиб тошган. Геродотнинг ўзи унинг келиб чиқишининг тўрттагача версиясини эслатиб ўтади. Яна бир юнон тарихчиси Ксенофон ҳам милоддан аввалги V асрда Буюк Кирнинг таржимаи холлари бир-биридан тубдан фарк қилганини ёзади. Бир версияга кўра, кир Шох Астиагнинг кизи Мандананинг ўгли бўлиб, тоғларга олиб кетилган, бўри эмиб катта бўлган ва чўпон томонидан тарбияланган. Шунинг ҳам таъкидлаш жоизки, Буюк Кирнинг Мидияда ҳукмронлигининг қонунийлиги унинг Геродотдан ташқари бошқа тарихчилар (Элиан, Юстин) томонидан эслатиб ўтилган Астиаг билан қон-қариндошлик алоқалари тасдиқлайди.

Расмий версияга кўра, Буюк Кирнинг отаси форс шохи Камбис I, онаси ўша пайтда форслар иттифоқ қилган Мидияшох Астиаг (Иштувегу) нинг кизи Малика Мандана эди. Геродотнинг гувоҳлик беришича, бир қуни Астиаг сарой сехргарлари-рухонийлари томонидан унинг ўрнига набираси Кир шох бўлади деб таъбир берилган маънода туш қўрган. Шунинг учун, маккор Астиаг Форсдан қонқариндош Манданани қайтариб олиб келди ва бир мунча вақт ўтгач, ўгли қўйилганда, уни қалъа қилишга қарор қилди.

У бу вазифани ўзининг амалдори Гарпагусига ишониб топширган. Ўз навбатида, Гарпагус болани Астиагнинг қули чўпон Митридатга топширди ва уни ёввойи ҳайвонлар қўйилган тоғларда қолдиришни буюрди. Аммо Митридат қалъада тоғдаги қўйларга олиб келганида, хотини эндиgina ўлиқ қалъада қўйларга келтирилганини билди. Улар шохнинг ўғлини ўз фарзандидек тарбиялашга қарор қилишди ва ўлган болани тоғдаги танҳо жойда қолдириб, унга қизик Буюк Кирнинг ҳашаматли қийимларини қийишди. Шундан сўнг, Митридат Гарпагусга унинг қўйларини бақарганлиги хакида хабар берди. Гарпагус боланинг жасадини текшириш учун ишончли одамларни юбориб, ҳақиқатан ҳам шундай қалъада амин бўлди. Шундай қилиб, Буюк Кир болалигини шохнинг қўйларига орасида қўйди. Бола 10 ёшга қўйилганда, қўйлардан бир қўй у болалар қўйларидан бирида шох этиб қўйилди. Аммо мидиялик мансабдорлардан бирининг ўлиқ қўйга қўйилганидан бош

тортди ва Кир уни каттик калтаклаш билан жазолади. Боланинг отаси Артембар Астиагга унинг кули кирол зодагонларининг болаларини калтаклаётганидан шикоят килди. Кирни жазолаш учун Астиг хузурига олиб келишди, лекин подшоҳ дархол унинг олдида ўз набираси турганлигига шубҳа килди, чунки у унда оилавий ўхшашлик хусусиятларини пайкаганди.

Хакикатан ҳам, кийноқлар таҳдиди остида Митридатни сўрок килган Астиаг бутун хакикатни билиб олди. Кейин у Гарпагни шафкатсизларча жазолади: гоҳ уни кечки овкатга таклиф килди ва Буюк Кирнинг тенгдоши бўлган ўглининг гўштини билдирмасдан едирди. Сўнгра Астиаг набирасидан эҳтиёт бўлиш керакми, деган савол билан яна сеҳргарларга мурожаат килди. Улар туш аллақачон рўёбга чикди, деб жавоб беришди, чунки Кир болалар ўйинида шох этиб сайланган ва шунинг учун энди боладан кўркишнинг хожати йўқ. Шунда Астиаг енгил тортиб, набирасини Форсга, ота-онасининг олдига жўнатади.

Кейинчалик Гарпаг Кичик Осиё соҳилидаги халқларни Буюк Кир ҳукмронлигига бўйсундирган Форс кўшинига кўмондонлик килди. Учинчи версияга кўра, Кир камбагал мардий карокчи Атрадатнинг (мардийлар кўчманчи форс кабилалари) ўгли бўлиб, у кейинчалик шох Астиагнинг хизматидаги кириши билан машҳур бўлган. Халдейлар томонидан айтилган келажак буюклиги хақидаги башорат Буюк Кирни Форсга кочиб, исён бошлашга ундади. Шарк маълумотларини юнон маълумотлари билан бирлаштирган Эсхилнинг сўзларига кўра, Кир Мидия шоҳи Мидаснинг қайсидир исмсиз ўғлидан подшоҳликни мерос қилиб олди ва Худо сийлаган ҳукмдорга айланиб, Фригия, Лидия ва Ионияни забт этди.

Милоддан аввалги 558 йилда Буюк Кир уларнинг орасида пасаргадлар етакчи роль ўйнаган ўтрок форсларнинг шоҳи бўлди. Улардан ташқари иттифок таркибига маспийлар ва марафиялар ҳам кирди. Уларнинг барчаси Мидия киролига қарам эди. Ўша пайтдаги Форс давлатининг маркази Пасаргада шаҳри атрофида жойлашган бўлиб, унинг жадал қурилиши Қуруш ҳукмронлигининг дастлабки даврига тўғри келади. Кир форслар подшоси бўлганида, Яқин Шарқда 4 та йирик давлат: Мидия, Бобил, Лидия ва Миср мавжуд эди. Келажакда уларнинг барчаси буюк Ахамонийлар кучининг бир қисми бўлиши лозим эди, унинг шаклланиши Мидияга қарши Форс кўзголови (милоддан аввалги 553 йил) билан бошланган. Геродотнинг ёзишича, бу икки подшоҳлик ўртасидаги урушнинг сабаби, юқорида айтиб ўтилганидек, Астиаг каттик ҳафа килган Мидиялик зодагон Гарпагнинг фитнаси бўлган. У Астиагнинг каттик ҳукмронлигидан норози бўлган кўплаб зодагон Мидияликларни ўз томонига тортиб олишга муваффақ бўлди ва кейин Буюк Кирни исён кўтаришга кўндиради.

Форсларнинг жанговар руҳини уйғотиш учун Кир, Геродотнинг сўзларига кўра, айёрлик килган. Бир куни у уларга ўроқлар билан келишни ва катта бир майдонни тиканли буталардан тозалашни буюрди. Иш тугагандан сўнг, подшоҳ форсларни меҳмон қилиш мол сўйишни ва мўл-кўл шароб ва нон беришни буюрди. Байрамга йигилганларга мурожаат қилиб, Кир улар оғир меҳнатдан қарчашни ёки ўйин-кулги ва байрамларда вақт ўтказишни афзал қўришларини сўради. Қутилганидек, форслар иккинчисини танладилар. Кейин Кир ўз фуқароларини Мидияни тарқатишга кўндира бошлади ва уларга кўзголон муваффақияти уларнинг барчаси учун бахтли ҳаётни таъминлашини ваъда қилди. Форслар ўзларининг жанговар раҳбарининг қақирғисига бажонидил жавоб беришди.

Урушнинг натижаси ўрта ҳал қилинди. Биринчисида Астиагнинг шахсан ўзи

катнашмади ва унинг кўмондони Гарпаг кўшиннинг катта кисми билан форслар томонига ўтди.

Кейин Астиаг янги кўшин тўплаб, ўзи жангга киришди. Иккинчи жанг 2 кун давом этди ва мидияликларнинг тўлик галабаси билан якунланди. Сўнгги жанг Форсда Пасаргада деворлари остида бўлиб ўтди. Бу ҳам 2 кун давом этди.

Биринчи куни муваффакият Мидия томонида эди, лекин иккинчи куни форслар оналари ва хотинларидан уялиб, катъиятлирок кураша бошладилар. Охир-окибат, Буюк Кир армияси хал килувчи галаба қозонишга ва Мидия лагерини эгаллашга муваффақ бўлди. Астиаг ўз фуқароларидан бошқа ёрдам тополмай Эқбатанага қочиб кетди, лекин тез орада Буюк Кирга таслим бўлишга ва унинг фойдасига тахтдан воз кечишга мажбур бўлди (милоддан аввалги 550 йилда).

Мидия зодагонлари, гарчи янги сулола даврида ўз имтиёзларини сақлаб қолган бўлса-да, форсларга устунликни бериб қўйди. Шундай қилиб, илгари Осиёнинг энг қашшоқ бир чекка минтақаси бўлган Форс милоддан аввалги 6-аср ўрталарида кейинги икки аср давомида етакчи роль ўйнаш учун жаҳон тарихи саҳнасига чиқди.

Мидия кўлга қиритилганидан кўп ўтмай, Кирга Элладанинг барча сиёсатлари ичида энг катта ҳарбий қучга эга бўлган Спарта томонидан қўллаб-қувватланган Миср, Бобил ва Лидия коалицияси ҳужум қилди. Милоддан аввалги 549 йилда Астиаг устидан қозонилган галабадан сўнг дарҳол Кир Эламни егаллаб олди ва бу мамлакатнинг асосий шаҳри - Сузани ўзининг пойтахтига айлантирди. Кейинги йили собиқ Мидия ҳокимиятининг бир кисми бўлган мамлакатлар: Гиркания, Парфия ва, эҳтимол, Арманистон босиб олинди. Кейин Лидиянинг гали келди.

Ўша пайтда Лидия бутун Кичик Осиёни ўз ҳукмронлиги остида бирлаштирганди. Унинг шоҳи Крез Шарқнинг энг қудратли ва энг бой ҳукмдорларидан бири ҳисобланган. Ўзининг енгилмаслигига ишонч билан, милоддан аввалги 547 йилда илгари Мидияга тегишли бўлган, кейин эса форслар ҳукмронлиги остига ўтган Кападокияга бостириб қирди. Галис дарёсида рақиблар ўртасида қонли жанг бўлиб, натижасиз тугади. Аммо Крез урушга пухта тайёргарлик қўриш учун ўз пойтахти Сардамга чекинишни маъқул топди. У яқин орада Кападокияга қайтишни қутган эди, лекин Кир унга қучини тўплашга имкон бермади ва қутилмаганда бутун қўшини билан Сардга қириб келди. Лидияликлар бундай шошилиш ҳужумни умуман қутишмаган ва бу ҳақда форслар ўз пойтахтларида пайдо бўлгандан кейингина билиб олишган.

Крез қўшини асосан найза билан қуролланган отликлардан иборат бўлган Буюк Кирга қарши чиқди. Унинг тезқор ҳужумига йўл қўймаслик учун Кир ўзининг энг яқин лашқарбошиси Гарпагнинг маслаҳати билан қуйидаги хийла-найрангни ўйлаб топди: у қарвонда кетаётган барча туяларни юқларидан озод қилишни буюрди, уларнинг устига аскарларни қўйди ва уни отлик аскарларидан олдинга қўйди. Жанг бошланганда, туяларнинг қўриниши ва хидига ўрганмаган Лидия отлари қочиб кетишди. Отликлар сакраб тушиб, душманга қарши пиёда жанг қилишга мажбур бўлдилар. Каттик қаршилиқларга қарамай, улар охир-окибат мағлуб бўлишди ва Сардга қочиб кетишди. Бу мустаҳкам қалъани қамал қилиш бор-йўғи ўн тўрт кун давом этди. Форслар акрополнинг тик деворларига қўтарилган яширин йўлни топишга муваффақ бўлишди. Бу қутилмаган ҳужум бутун урушнинг натижасини хал қилди - Лидияликлар қабт етилди ва уларнинг шоҳи Крез Буюк Кир томонидан асирга олинди.

Кўп ўтмай, Лидия бошқарувини ўз қўлига олган кўмондон Гарпаг юнонларнинг Иония ва Эолида Кичик Осиёнинг барча қирғоқ бўйидаги шаҳарларини босиб олди. Кейинги бир

неча йил ичида форслар Пактий томонидан кўтарилган Лидия кўзголони ГАРПАГ бошчилигида бостирдилар, Иония шаҳарларини, шунингдек, Ликия ва Кариан ерларини босиб олдилар. Киликия шоҳи ихтиёрий равишда Форсларнинг ўзи устидан хукмронлигини тан олди.

Лидия юришидан сўнг, Кир, эхтимол, Ўрта Осиё ва Шаркий Эрон ҳудудларини забт эта бошлаган. Бу урушнинг тафсилотлари биз учун мутлако номаълум ва шунинг учун тарихчилар Маргиёна, Дрангиана, Хоразм, Сўгдиёна, Бактрия, Гедросия, Гандаҳара ва Арахосиянинг Ахамонийлар давлати таркибига қандай кирганлиги ҳақида ҳеч нарса билишмайди. Бу, эхтимол, милоддан аввалги 545-540 йилларда содир бўлган.

Кейин деярли бутун Месопотамия, Сурия, Финикия, Фаластин, Арабистон ярим оролининг бир қисми ва Шаркий Киликияни ўз ичига олган Бобилнинг навбати келди. Милоддан аввалги 539 йилнинг баҳорида Форс қўшини юришга отланиб, Дияла дарёси водийси бўйлаб пастга туша бошлади. Ёзни форслар Гинд дарёси яқинидаги мураккаб тупрок ишларида ўтказдилар. Бу орада Бобил шоҳи Набонид урушга яхши тайёргарлик кўришга муваффақ бўлди. Бобилда жуда кўп қудратли қалъалар бўлиб, улардан Бобил айниқса ўзининг яқинлашиб бўлмаслиги билан ажралиб турарди.

Ташки деворнинг баландлиги тахминан саккиз метр, ички девор еса ташки девордан ўн икки метр масофада жойлашган бўлиб, баландлиги ўн бир метрдан ўн тўрт метргача жди. Деворларга мустаҳкамланган миноралар бир-биридан йигирма метр масофада жойлашган эди. Кўргоннинг ташки девори олдида, ундан йигирма метр нарида сув билан тўлдирилган чуқур хандак бор эди. Форслар ва бобилликлар ўртасидаги ҳал қилувчи жанг милоддан аввалги 539 йил августда Дажладаги Описда бўлиб ўтди. Буюк Кир бу ерда Набониднинг ўғай ўғли Белшаррууцурни мағлуб этди.

Октябр ойида унинг қўшинлари жиддий мустаҳкамланган Сиппарни эгаллаб олишди ва икки кундан кейин - 12 октябрда Кир Бобилни ҳам жангсиз эгаллаб олди. Форслар шахзода Белшаррууцурни ўлдиришди, аммо Кир кекса Набонидга раҳм-шафқат билан муносабатда бўлди - унинг ҳаётини саклаб қолди ва уни фақат Бобилдан олиб чиқиб, Кармания ҳокими этиб тайинлади. Форс шоҳи Набонид томонидан босиб олинган шаҳарлардаги ибодатхоналардан олинган маъбудларнинг бутларини қайтаришни буюрди. Оссурияликлар ва бобилликлар томонидан вайрон қилинган кўплаб ибодатхоналар унинг қўл остида тикланди (жумладан, яҳудийлар Қуддус маъбадини қайта тиклашга рухсат олган). Маҳаллий Бобил зодагонлари асосан барча имтиёزلарни саклаб қолишган.

Милоддан аввалги 538 йил бошидан. Кир ўзини "Бобил шоҳи, мамлакатлар подшоҳи" деб атаётган. Пойтахтдан кейин Суриянинг Бобил вилоятлари ҳам форсларга бўйсунди. 538 йилда Кир бир вақтлар Бобил шоҳи Навуходоносор томонидан асирга олинган яҳудийларга Фаластинга қайтиб, Қуддус ибодатхонасининг вайроналарини тиклашга рухсат берди.

Ктесийнинг ёзишича, Кир сак ва бактрияликларни мағлуб этган. Александр Македонский тарихчилари (Страбон, Арриан) Буюк Кирнинг Гедросия бўйлаб юрганини ҳам эслатиб ўтадилар, унда у бор-йўғи етти аскардан ташқари бутун қўшинини йўқотган.

Бобил қулагандан сўнг, унинг гарбий қисмида Миср билан чегарадош бўлган барча давлатлар форсларга ихтиёрий равишда бўйсунди.

Шу билан бирга, форслар Арабистон ярим оролининг илгари Набонид томонидан босиб олинган бир қисми устидан назоратни ўрнатдилар.

530 йилда Кир ўғли Камбисни Бобилга шох қилиб қўйиб, яна Шарққа юриш бошлади.

Буюк Кир ўз империясининг шимоли-шаркий чегараларида, Орол ва Каспий денгизлари оралигидаги даштларда яшовчи кўчманчи массагетларга қарши сўнгги юришини бошлади. Бирок, узок вақтдан бери Форс шохига қулиб турган омад бу сафар унга хиёнат қилди: Амударёнинг шаркий қирғоғида бўлган жангда Кир қашатқич мағлубиятга учради ва ҳалок бўлди. Тўмарис қалласини қон тўла мешга қоллади.

Абу Муслим тайёрлади